

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2021. CXXV. évfolyam 2. szám

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Kecskeméti Gábor

főszerkesztő

Csörsz Rumen István

felelős szerkesztő

Balázs Mihály

Bene Sándor

Bíró Ferenc

Bitskey István

Császtvay Tünde

Dávidházi Péter

Kőszeghy Péter

Szörényi László

Tverdota György

Vizkelety András

*

Szénási Zoltán

a Szemle rovat szerkesztője

*

Káli Anita

technikai szerkesztő

SZERKESZTŐSÉG

1118 Budapest, Ménesi út 11–13.

Internet címünk: <http://itk.iti.mta.hu>

Elektronikus levélcímünk: itk@iti.mta.hu

Pintér Márta Zsuzsanna: A történelmi dráma alakzatai a 16–18. századi magyar irodalomban

Budapest: Uránia Ismeretterjesztő Alapítvány–L'Harmattan Kiadó, 2019, 448 l.

A nyugat- és közép-európai, benne a hazai drámatörténet egyik leggazdagabb termést hozó és egyúttal a legkevésbé közismert korszaka a reneszánsz és a barokk időszaka. Magyarországon – a történelmi körülmények következtében, hivatásos színjátszás híján – a középfokú oktatási intézmények töltötték be a színház szerepét. A korpusz hatalmas: mintegy tízezer iskolai előadásról van adatunk, amely felöleli a profán és a szakrális témájú színjátszást a protestáns és a katolikus, azon belül a szerzetesrendi kollégiumokban. A *Régi magyar drámai emlékek* (RMDE) kritikai kiadás 18. századi forrásokat közlő könyvsorozatában 1989 óta eddig tíz vaskos kötet látott napvilágot, egyenként majdnem 1000 oldal terjedelemben, amelyek „csupán” a magyar nyelvű és a fennmaradt drámaszövegeket és színlapokat tartalmazzák.

Pintér Márta Zsuzsanna nagymonográfiája ebből az anyagból merít, jelentősen bővíti az eddigi kutatás forrástípusait, látókörét, szemléletmódját és vizsgált műfaji összefüggéseit. A dráma- és színháztörténeti alapokon álló, interdiszciplináris személetű könyv szerves és számos szemszögből bővített folytatása a Varga Imre és Pintér Márta Zsuzsanna által 2000-ben kiadott *Történelem a színpadon: Magyar történelmi tárgyú iskoladramák a 17–18. században* című monográfiának. E kötet a magyar történelem kronológiai rendjében, a történelmi alakokat elemezve vizsgálja a historikus témájú hazai barokk színi előadásokat. A 19 esztendővel később napvilágot látott elemzés elsősorban dramaturgiai, európai és hazai drámaelméleti, scenikai és a szükséges mértékben képzőművészeti (színpadképek) szempontból, az affektivitás és a műfaji alakváltozás szem-

pontjából mutat be és elemez több mint 200 színdarabot. (A könyv a szerző MTA doktori disszertációjának monografikus kiadása.)

Pintér Márta Zsuzsanna a történeti témájú színjátékokat vizsgálja könyvében. Megkülönbözteti a mai értelmezéshez jobban közelítő *történelmi* drámától a tágabb értelmezést kívánó *történeti* drámát. A kötet egyik fő újdonsága, hogy nem az eddig megszokott, sima filologizálásról van benne szó, hanem az affinitás elvét vizsgálja, ezzel együtt az egyes előadások dramaturgiai és scenikai megvalósítását állítja középpontba. Számos példával sorjázza a kül- és belföldi eredetű imitáció formáit, az intertextualitás és a hipertextualitás típusait és eredményeit. Ennek illusztrálásaként külön fejezetben elemzi az Árpád-házi Salamon királyról és kortársairól, Szent Lászlóról és Gézáról szóló, tartalmában és jellemábrázolásában hasonló drámákat, amelyek Andreas Friz vagy a *Salamon, Hungariae Rex* dráma esetében Leslyán Mózes írói munkásságához kötődnek (öt a szerző azonosította).

A kötet a történelem eseményeihez bármilyen módon kapcsolódó, nagyjából 1560 és 1830 között Magyarországon színpadra állított drámák esetében új műfajtipológiát és cselekménysémákat állít fel. Tisztázza a történelem és a fikció viszonyát az elsősorban didaktikus, morális és patrióta célokat szolgáló iskolai színdarabokban. Ennek következtében Pintér Márta Zsuzsanna a színházat – éppen a történeti drámák miatt – egyrészt az emlékezés identitásképző vagy azt erősítő helyének tekinti, másrészt a társadalmi érintkezés kitüntetett nyilvános tereként értékeli, ahol férfiak és nők, katolikusok és protestánsok, továbbá a társa-

dalom minden rétege egyenrangú nézőként lehetett jelen. A magyarországi történeti témájú színjátékokat elhelyezi a nemzetközi drámaelmélet és poétika rendszerében. A történelmi téma dramaturgiai sajátosságaival kapcsolatban Pintér Márta Zsuzsanna egyrészt a tanácskozások sorozatából álló, ezért a korabeli retorikai szabályzatokkal összefüggő *konzultációs drámát*; másrészt a tettváltás-sorozatot indukáló, jól szcenírozható *cseldrámát* különbözteti meg. Emellett a drámaírók életrajzát a színház-történet országos és helyi eseményeinek kontextusában vizsgálja, és ad új perspektívákat.

A könyv egyik fontos tudományos alaptétele, hogy a bibliai, elsősorban ószövetségi témájú színjátékokat és a szentek életét bemutató mártírdramákat is a történeti dráma tárgykörébe sorolja ugyanúgy, mint az ókortól a 18. század elejéig tartó egyetemes, vagy a magyar történelem esetében a hun–magyar kontinuitástól és az államalapítástól Mária Terézia uralkodásáig terjedő időszak eseményeit bemutató színjátékokat. Az Ószövetség a zsidó történelem jelentős eseményeit mutatja be, ezért történelmi tárgyalásra indokolt. A protestáns előadások (a katolikus iskolákban is megjelentetett Királyok 1–2., Krónikák 1–2. és a Makkabeusok 1–2. könyve történései mellett) Judit, Eszter, Tóbiás és Dániel próféta könyve alapján Zsuzsanna történetét mutatták be a legnagyobb számban. Az egyik jezsuita előadásban Abigél szerepelt Szűz Mária előképeként.

Pintér Márta Zsuzsanna a mártírdráma jelentését is bővíti: a fogalom nemcsak az ókeresztény és a kortárs jezsuita vértanúk színpadon bemutatott szenvedéstörténetét jelenti, hanem a szekularizált mártírokat, azokat a protestáns és katolikus hőszokt, akiket hivatalosan nem kanonizáltak, de ugyanúgy a hitükért, elveikért, hazájukért, törvényes uralkodóikért vállalták a mártíromságot. Lehetek felekezeti konfliktusok és koncepciók perек hős-áldozatai vagy a törökellenes harc Hercules- vagy Athleta Christi-szerepkörben

tündöklő hősei. S ezek a hősök lettek a 17–18. századi főnemesi (ön)reprezentáció alakjai, a főúri vagy városi mecenatúra színpadon megjelentetett figurái. Több példa bizonyítja: egy multiperspektivikus jelrendszer részeként így tűnt fel Hunyadi Mátyás, Hunyadi László és Zrínyi Miklós a barokk színpadon és a korai hivatásos korszak előadásaiban egyaránt.

Pintér Márta Zsuzsanna munkájának forrásbázisát a kiadott és kiadatlan magyar nyelvű színdarab-szövegek mellett ismeretlen vagy eddig alig vizsgált, kéziratos vagy az előadás idején kinyomtatott latin, német, francia és olasz nyelvű, hazai és külföldi drámaszövegek, továbbá iskoladráma-programok (periochák) és „teátrumi zseb-könyvek” jelentették. A sokrétű elemzés összefüggéseit a szerző a 16–18. századi drámaelméleti és retorikai kézikönyvek teljes spektrumának áttekintése, a korabeli külföldi grammatikák (Donatus), poétikák (például Du Cygne, Balbinus) terminusai, a hazai exameni iratok és iskolai versgyűjtemények textusai, emblemikus kézikönyvek és színpadképek allegóriái, továbbá historia domusok, diariumok, litterae annuae-k, illetve a 18. század végétől számottevő magyar és német nyelvű sajtó adatai alapján írta meg. A könyv a megfelelő helyeken az adekvát elemzéshez nélkülözhetetlenül idézi a történelmi drámák forrásait, többek között Livius, Bonfini, Baronius Caesar vagy Istvánffy Miklós írásait. Mivel a narratív szövegeket fiktív dialógusokká vagy monológokká alakító írói eljárás más műfajokra is érvényes, ezért Pintér Márta Zsuzsanna vizsgálódási területét a történelmi beszédeggyűjtemények (*oratorio historicum*), az adott drámatémához kapcsolódó prédikációk és példázatgyűjtemények is felölelték.

Pintér Márta Zsuzsanna könyve nemcsak a dráma- és színház-történet, hanem a magyarországi historiográfia tudományának is jelentős új adalékokat szolgáltat. Számba veszi ugyanis Melanchthontól és Sturmától kezdve az összes

hazai protestáns és jezsuita kurrens történetíró művét, valamint azok hatását a történeti témájú iskoladrámákra. A kötet nemcsak a kortárs jezsuita történetírók, azaz Timon Sámuel, Kazy Ferenc, Pray György, Katona István, Kaprinay István, Kéri Bálint és Palma Károly Ferenc műveinek színpadi hatását ismerteti, hanem azt bizonyítja, hogy ezek a historikusok tanárként szoros kapcsolatban álltak a 18. századi iskolai színjátszással. Műveik nem véletlenül szolgáltak mintaként rendtársaik és más drámaírók előtt. Hasonló kölcsönhatást bizonyít a kötet Zrínyi Miklóssal kapcsolatban. A költő és hadvezér gimnazista diákként a Szent Gualbertus életéről szóló jezsuita iskoladrámában láthatta azt a motívumot, hogy a feszület meghajol a főhős előtt; ugyanez olvasható a *Szigeti veszedelem* II. énekében a várvédő dédapával, Zrínyi Miklóssal kapcsolatban. Zrínyi Miklós *Mátyás király életéről való elmélgedések* című műve pedig a 18. századi jezsuita színpad Mátyás-drámáira volt hatással.

A kötet egyik számottevő újdonsága, hogy a hazai szakirodalomban már jobban ismert reneszánsz és barokk drámaelmélet-írók és mintaként tekintett itáliai és német szerzők (például Donatus, Scaligero, Pontanus, Avancinus, Bidermann, Rettenbacher, Metastasio, Claus, Masenius, Neumayr, Opitz és Lang) művei mellett a holland Vossius írásait és a francia klasszicista dráma teoretikusait is látókörébe vonja. Közéjük tartoznak Le Jay és Jouvancy, továbbá Chapelain, D'Aubignac, Scudéry és Boileau művei, akik szerint a tragédia a nemeseket inti a jóra, a komédia a köznépet nemesíti. De olvashatunk a jezsuita gimnáziumban, színi előadások között felnőtt Corneille és Racine magyar recepciójáról is. A könyv soraiból kiderül, hogy a 17–18. századi magyarországi történelmi drámák héroszai valóságos jellembrázolások, amelyek Arisztotelész, Cicero, Theophrasztosz, Diomedész, Robortello, Scaligero, Vossius és Weitenauer típusleírásait, ethosz-alakjait köve-

tik, és megjelenítik a színpadon a szerző által szintén áttekintett fejedelmi tükrök és királytükrök ideális uralkodótípusát.

Pintér Márta Zsuzsanna felhívja a figyelmet, hogy – többek között – Plautus, Molière és Holberg alapján, magyar földön erediti vígjátékok születtek. A kitűnő dramaturgiai érzékkel megáldott fordítók, Faludi Ferenc, Illei János, Kereskényi Ádám, Lestyán Mózes, Benyák Bernát és Mártonfi József (utóbbinak Pintér írta meg biográfiáját: *Egy rejtőzködő irodalmár a 18. századból: Mártonfi József erdélyi püspök, 1746–1815* [Budapest: Protea Kulturális Egyesület, 2016]) munkái jelentős mértékben mozdították elő a magyar nyelv ügyét már a 18. század közepétől.

Az iskoladrámák kutatása terén új és megalapozott eredményként a könyvben vizsgált szcenikai források időkerete korábban, az 1550-es évekkel kezdődik, s az 1792-es dátumot jóval túllépve, a hazai hivatásos színjátszás első három évtizedét is göröcső alá veszi, ezért egészen az 1830-as évekig terjeszti horizontját. A bővítés indokolt, hiszen az 1560-as évekből fennmaradt *Comoedia Balassa Menyhárt áruktatásáról*, a *Comoedia Erdély siralmas állapotjáról*, vagy a sokszor idézett, 17. századi *Actio curiosa* ugyanazzal a patetikus, ironikus vagy szatirikus beszédmóddal dolgozik, s ugyanúgy a magyar nemzet sorsértelmező toposzait vonultatja fel, mint a 17. század végi, Thököly Imre működéséhez kapcsolódó eperjesi evangélikus drámák, valamint a 18. századi jezsuita és piarista történelmi témájú játékok. A felső időkorlát kiterjesztését a könyv egyik fő eredménye indokolja: egyenrangúan kezeli az iskolai és arra szervesen ráépülő hivatásos színjátszást, ugyanis a barokk iskoladráma és az 1792 után felvirágzó hivatásos színpad témarendje, színészei és közönsége szempontjából kontinuitás tapasztalható. Pintér Márta Zsuzsanna kimutatja, hogy az első hivatásos társulat alapító-vezetője, Kelemen László pesti piarista diákként a több tör-

ténelmi drámát író Benyák Bernát tanítványa volt, és gimnazistaként maga is játszhatott iskolai színdarabban, de biztosan megtekintette azokat. Amellett az 1790 és 1830 között Magyarországon működött csoportok, Heinrich Ferdinand Möller, Schilson János, Simon Peter Weber, Franz Xavier Girzik, Theodor Körner, Pyrker János László, Leiden József, valamint Schikaneder társulata tovább élte az iskolai színjátszás témarendjében népszerű Zrínyi- vagy Hunyadi Mátyás-témakört. Ugyanez mondható el a magyar nyelvű színházról, Szentjóni Szabó László Mátyás királyról, Verseghy Ferenc Széchy Máriáról, Kármán József Mária királynéről, K. Boér Sándor az alig ismert Árpád-házi IV. Lászlóról írt darabjairól és a „zsibói bölényként” elhíresült báró Wesselényi Miklós zsibói színházáról is, amelynek hivatásos színészei szintén olyan személyekről játszanak, akik a néhány évvel vagy évtizeddel korábbi iskolai diákszínpadon is kedveltek voltak. Wesselényi a *Codrústémát* Johann Friedrich von Cronegk 1754-ben kiadott mártírdramájából merítette; a hazasze-

retet példajaként fellépő *Regulust* pedig a 18. században egyébként hűz jezsuita iskoladráma mintajaként szolgáló Pietro Metastasio nyomán dolgozó Heinrich Joseph von Collin drámájából magyarította. Pintér Márta véleménye szerint a különbséget az jelentette, hogy a hivatásos előadások már kevésbé voltak didaktikus és morális jellegűek, mint iskolai elődeik, de a Hungarus patriotizmus jegyeit még magukon viselték.

Pintér Márta Zsuzsanna adatokban és összefüggésekben rendkívül gazdag, tömör, de mégis olvasmányos stílusú és gördülékeny könyvet írt. A színpadon értelmzett históriára koncentrál, hazai és európai tükörben szereteágazóan vizsgálja azt, de alig van az iskolai és a korai hivatásos színjátszásnak olyan műfaja és szegmense, amit a könyv ne érintene. Forrásközpontú, interdiszciplináris módszerekkel készült rendszerező elemzésről, valójában a közel 60 esztendőre visszatekintő rendszeres magyarországi iskoladráma-kutatás kézikönyvről beszélhetünk.

Medgyesy S. Norbert

Katona József: Három színjáték. A Lutz Széke – Aubigny Clementia – A Rózsa (1812–1814)

Sajtó alá rendezte Demeter Júlia és Nagy Imre
Katona József korai drámái: kritikai kiadás
Budapest: Balassi Kiadó, 2020, 532 l. + 16 t.

A *Katona József korai drámái* című kritikai kiadássorozat Demeter Júlia és Nagy Imre által sajtó alá rendezett és *Három színjáték* címmel megjelent kötetét közel negyvenéves kritikai kiadás-történet előzte meg. Már a *Bánk bán* kritikai kiadását elkészítő Orosz László is tervezte e korai drámák kiadását az 1970-es években Bognár Andrással és Oltványi Ambrussal, ez a munka azonban végül a *Katona József ko-*

rai (Bánk bán előtti) drámáinak kritikai kiadása kutatási program résztvevőire öröklődött, akik Katona alkotói időszakának színház- és drámatörténeti korpuszát évtizedekig kutatták, behatóan ismerik, és ez számos tanulsággal szolgál Katona korai drámáinak vizsgálatában. Autográfok ugyanis csak egy mű esetében maradtak fenn, a másolatok pedig speciális filológiai módszertant igényelnek.